УДК 373.5.013.42:159.922.7/.8
DOI https://doi.org/10.12958/1817-3764-2026-3-71-81

Мацкевіч Юліана Рафаїлівна,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної педагогіки та спеціальної освіти
Запорізького національного університету,
м. Запоріжжя, Україна.
yuliana30-12@ukr.net
https://orcid.org/0000-0003-1341-9604

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ПРОФІЛАКТИКИ СОЦІАЛЬНИХ РИЗИКІВ ПІДЛІТКІВ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Постановка проблеми. Зростання соціальних ризиків у підлітковому середовищі в Україні пов'язане з тривалими соціальними трансформаціями, що посилилися в умовах воєнного стану. Вимушене переміщення, роз'єднання сімей, втрати, зміна освітнього середовища формують нестабільну життєву ситуацію, у якій відбувається розвиток і соціалізація підлітків. Це відображається на їхній поведінці, емоційній сфері, характері взаємодії з однолітками та дорослими. У шкільному просторі з'являються труднощі адаптації, підвищена тривожність, агресивні прояви, зниження здатності до самоконтролю та відповідального прийняття рішень.

Окремим чинником виступає діджиталізація повсякденного життя. Активне занурення підлітків у цифрове середовище розширює можливості комунікації та доступу до інформації, проте водночас створює додаткові ризики: кібербулінг, інформаційне перевантаження, формування залежної поведінки, залучення до небезпечних онлайн-спільнот. Відсутність сформованих навичок критичного мислення та безпечної поведінки в мережі ускладнює їхню орієнтацію в цифровому просторі та підвищує вразливість до деструктивних впливів.

Заклади загальної середньої освіти опиняються в ситуації, коли необхідно одночасно реагувати на різнорідні прояви соціальних ризиків і забезпечувати умови для повноцінного розвитку особистості. При цьому профілактична діяльність часто реалізується епізодично, без чіткої технологічної побудови, що обмежує її ефективність. Потребує переосмислення і сама організація такої роботи: від окремих заходів – до системної, послідовної діяльності, інтегрованої в освітній процес.

Актуальність досліджуваної проблеми підтверджується також нормативно-правовими орієнтирами. Закони України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту» визначають безпечне освітнє середовище як одну з основних умов функціонування закладу освіти. Концепція «Нова українська школа» акцентує увагу на формуванні соціальних і громадянських компетентностей, розвитку відповідальної поведінки, здатності до взаємодії. Національна стратегія розбудови безпечного і здорового освітнього середовища підкреслює необхідність системної профілактики булінгу, насильства та інших форм ризикованої поведінки серед учнів. За таких умов постає потреба у впровадженні соціально-педагогічних технологій профілактики, що забезпечують цілісність, послідовність і результативність роботи з підлітками. Їх використання дає змогу поєднати діагностичні процедури, планування, реалізацію профілактичних заходів і оцінювання змін у поведінці та соціальному функціонуванні. Саме технологічно організована діяльність дозволить перейти від ситуативного реагування до попередження ризиків і формування стійких моделей безпечної поведінки у сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різними аспектами порушеної нами проблеми займалися І. Бех, О. Сухомлинська, М. Боришевський, Л. Канішевська, А. Капська, І. Звєрєва, О. Безпалько, С. Харченко, Г. Лактіонова, Л. Міщик, О. Радул, А. Мудрик та інші науковці. У їхніх працях розкрито теоретичні засади соціалізації особистості, закономірності її розвитку в освітньому середовищі, а також роль виховання у формуванні ціннісних орієнтацій підростаючого покоління. На думку І. Беха, становлення особистості відбувається через активне засвоєння соціального досвіду та формування внутрішніх регуляторів поведінки (Бех, 2018). Питання соціальних ризиків і відхилень у поведінці підлітків висвітлювали Л. Вольнова, І. Звєрєва, О. Безпалько, М. Микитенко, Н. Сушик, Л. Мурга, О. Караман, Т. Журавель. У їхніх дослідженнях окреслено причини виникнення ризикованих форм поведінки, зокрема вплив сімейного оточення, особливості міжособистісної взаємодії, роль груп однолітків та інформаційного середовища. За свідченнями Л. Вольнової, підлітковий вік характеризується підвищеною чутливістю до зовнішніх впливів, що потребує своєчасної профілактичної роботи (Вольнова, 2012). Ми поділяємо думку І. Звєрєвої про необхідність раннього виявлення негативних тенденцій і створення умов для їх попередження. Проблеми організації профілактичної діяльності в закладах освіти розглядали О. Безпалько, С. Харченко, І. Звєрєва, Г. Лактіонова, Н. Заверико. Як зазначають науковці, результативність такої роботи залежить від її системності, цілеспрямованості та узгодженості дій усіх учасників освітнього процесу. На думку А. Капської, профілактика повинна мати комплексний характер і передбачати поєднання різних форм і методів роботи. О. Безпалько підкреслює значення соціально-педагогічного супроводу як умови попередження негативних проявів у поведінці підлітків (Капська, Безпалько, Вайнола, 2002).

Сутність і особливості соціально-педагогічних технологій розкрито у працях Р. Вайноли, О. Безпалько, І. Звєрєвої, Ю. Чернецької. За свідченнями науковців, технологічний підхід забезпечує впорядкованість і прогнозованість професійної діяльності. Відтак, використання чітко структурованих алгоритмів дозволяє підвищити ефективність соціально-педагогічної роботи та досягти стійких результатів. Саме впровадження таких підходів є доцільним у профілактичній діяльності з підлітками.

Окрему увагу в сучасних дослідженнях приділено впливу цифрового середовища на поведінку підлітків. Ці питання висвітлюються у працях О. Караман, Т. Журавель, Н. Коляди, К. Галіна, В. Петрова, де аналізуються ризики, пов'язані з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, та окреслюються напрями формування безпечної поведінки в онлайн-просторі. Як зазначає В. Рибалка, цифровий простір суттєво впливає на розвиток особистості, формуючи нові моделі взаємодії та самопрезентації (Рибалка, 2018).

У той же час, аналіз наукових джерел свідчить, що питання впровадження соціально-педагогічних технологій профілактики соціальних ризиків підлітків у закладах загальної середньої освіти потребує подальшого уточнення. Недостатньо розкритими залишаються підходи до їх системного застосування з урахуванням сучасних соціальних умов, змін у поведінці підлітків та особливостей освітнього середовища. Це зумовлює необхідність подальшого дослідження окресленої проблеми.

Метою статті є теоретичне обґрунтування соціально-педагогічних технологій профілактики соціальних ризиків підлітків у закладах загальної середньої освіти, уточнення їх змісту, структури та функцій, а також визначення особливостей застосування в умовах сучасного освітнього середовища.

Методологічну основу дослідження становлять положення теорії соціалізації особистості (І. Бех, В. Радул), ідеї організації соціально-педагогічної діяльності (А. Капська, І. Звєрєва), а також наукові підходи до профілактики ризикованої поведінки підлітків (О. Безпалько, Л. Вольнова). Враховано положення щодо впливу освітнього середовища на становлення особистості та формування моделей поведінки. Теоретичні узагальнення

здійснювалися з опорою на системний підхід, що дозволяє розглядати профілактичну діяльність як цілісну, взаємопов'язану сукупність компонентів, а також діяльнісний підхід, орієнтований на активну участь підлітків у процесі соціального становлення. Окремі положення дослідження спираються на середовищний підхід, який враховує вплив умов освітнього простору на поведінкові прояви учнів. У процесі роботи використано методи аналізу, узагальнення, систематизації та порівняння наукових джерел, що дало змогу уточнити сутність соціально-педагогічних технологій профілактики соціальних ризиків і визначити їх місце в освітньому процесі.

Виклад основного матеріалу. Поняття «соціальні ризики» у контексті підліткового віку пов'язується з імовірністю виникнення відхилень у поведінці та ускладнень у процесі соціалізації, які зумовлюють порушення взаємодії з оточенням і ускладнюють особистісне становлення. Як зазначають науковці Т. Лях, А. Спірін, В. Жуков та інші, такі ризики мають комплексний характер і формуються під впливом різних чинників – від індивідуальних особливостей до умов соціального середовища (Лях, Спірін, Жуков, 2023). На думку науковців, їх доцільно розглядати як поєднання зовнішніх впливів і внутрішніх передумов, які можуть призводити до нестійких форм поведінки.

У структурі соціальних ризиків підлітків доцільно виокремити кілька взаємопов'язаних груп. Йдеться про поведінкові прояви, що включають схильність до порушення соціальних норм, агресивні реакції, уникнення відповідальності. Комунікативний аспект пов'язаний із труднощами встановлення контактів, невмінням вибудовувати конструктивну взаємодію, схильністю до конфліктів або ізоляції. Емоційно-вольова сфера відображає нестійкість саморегуляції, імпульсивність, зниження контролю над власними діями. Окремо варто виділити інформаційні ризики, що пов'язані з впливом цифрового простору, сприйняттям контенту та участю в онлайн-взаємодії.

Формування зазначених проявів відбувається у взаємодії різних середовищ. Сім'я задає первинні моделі поведінки та ціннісні орієнтири, які визначають ставлення підлітка до себе та інших. Оточення однолітків виступає простором апробування соціальних ролей, де закріплюються певні способи взаємодії. Освітній простір, у свою чергу, створює умови для організації діяльності, у межах якої відбувається засвоєння соціального досвіду. За свідченнями Т. Окушко та ін., узгодженість впливу цих середовищ суттєво впливає на характер поведінкових проявів (Окушко та ін., 2015).

Окремої уваги потребує роль цифрового середовища, яке стало невід'ємною частиною повсякденного життя підлітків. Розширення онлайн-комунікації змінює способи взаємодії, водночас підвищуючи ризик залучення до небезпечних форм активності. Серед останніх – кібербулінг, участь у деструктивних спільнотах, формування залежності від мережевих ресурсів. Як зазначають О. Коломієць та Т. Демиденко, відсутність сформованих навичок безпечної поведінки в мережі ускладнює орієнтацію підлітків у цифровому просторі та підвищує їхню вразливість до негативних впливів (Коломієць & Демиденко, 2023).

На нашу думку, соціальні ризики доцільно розглядати як динамічне явище, що змінюється залежно від соціокультурних умов і особливостей середовища, у якому перебуває підліток. Такий підхід дозволяє врахувати мінливість факторів впливу та обґрунтувати необхідність системної профілактичної діяльності в закладах загальної середньої освіти.

Уточнення змісту соціальних ризиків створює підґрунтя для розгляду їхніх конкретних проявів у практиці функціонування закладів загальної середньої освіти. Шкільне середовище є тим простором, де найбільш чітко простежуються особливості поведінки підлітків і результати впливу різних соціальних чинників. У практиці освітніх установ соціальні ризики набувають конкретних поведінкових форм. Найпоширенішими серед них є конфліктність у взаємодії з однолітками та педагогами, порушення встановлених норм і правил, ігнорування вимог навчальної діяльності. Частина підлітків демонструє схильність до деструктивних способів самовираження, що

може проявлятися у вербальній агресії, провокативній поведінці або свідомому протиставленні себе групі. Поряд із цим спостерігається інша крайність – соціальна ізоляція, уникнення контактів, обмеження участі в спільній діяльності. За свідченнями науковців (Аркатова, Єльчанінова, Постельник, 2019), такі різноспрямовані прояви часто мають спільне підґрунтя і пов'язані з труднощами адаптації.

Зазначені особливості безпосередньо пов'язані з недостатнім рівнем сформованості навичок соціальної взаємодії та саморегуляції. Підлітки відчувають труднощі у встановленні конструктивних контактів, не завжди здатні враховувати позицію іншого, адекватно реагувати на зауваження чи врегульовувати суперечності. Доцільно вважати, що обмежені можливості контролю власних емоцій і дій зумовлюють імпульсивні реакції та нестійкість поведінки в складних ситуаціях. У таких умовах навіть незначні зовнішні впливи можуть провокувати загострення конфліктів або уникнення активної взаємодії.

Важливим є також розуміння зв'язку між рівнем соціальної адаптації та характером ризикованих проявів. Загальновідомо, що підлітки, які мають труднощі у пристосуванні до вимог освітнього середовища, частіше демонструють порушення поведінкових норм або, навпаки, уникають включення в колективну діяльність. Погоджуємось з думкою Т. Лях та інших дослідників (Лях, Спірін, Жуков, 2023), що недостатня включеність у систему міжособистісних відносин знижує можливості засвоєння соціально прийнятних моделей поведінки і посилює ймовірність формування небажаних стратегій.

Не менш значущим є вплив організації освітнього процесу та характеру шкільного клімату. Чіткість вимог, стиль педагогічної взаємодії, наявність підтримувального середовища визначають, яким чином підліток відреагує на труднощі та будуватиме свою поведінку. Вважаємо, що формальне ставлення до виховної роботи, відсутність послідовності у вимогах або ігнорування індивідуальних особливостей можуть посилювати прояви соціальних ризиків. Натомість доброзичлива атмосфера, орієнтація на співпрацю та залучення учнів до активної діяльності створюють умови для їх зниження.

Як зазначають науковці, освітнє середовище здатне виконувати подвійне функціональне навантаження: з одного боку, воно може підсилювати негативні тенденції, з іншого – виступати ресурсом підтримки та розвитку. Відтак, саме від характеру організації взаємодії в закладі освіти залежить, чи набуватимуть соціальні ризики подальшого поширення, чи, навпаки, будуть поступово нівелюватися в процесі цілеспрямованої профілактичної роботи.

Взагалі, у соціально-педагогічному контексті профілактика розглядається як цілеспрямована діяльність, спрямована на запобігання виникненню небажаних форм поведінки та зниження ймовірності їх поширення. Її сутність полягає у своєчасному виявленні факторів ризику, створенні умов для гармонійного розвитку особистості та формуванні соціально прийнятних способів взаємодії. Очевидно, що профілактична діяльність передбачає як реагування на вже наявні проблеми, так і попереджувальний вплив, орієнтований на усунення передумов їх виникнення.

У структурі профілактичної роботи виокремлюють кілька рівнів, що відрізняються за змістом і спрямованістю. Первинний рівень передбачає роботу з усіма підлітками та спрямований на формування позитивних моделей поведінки, розвиток соціальних навичок, підвищення обізнаності щодо можливих ризиків. Вторинний рівень орієнтований на групи, які вже демонструють окремі ознаки труднощів адаптації або схильність до небажаних проявів. У цьому випадку увага зосереджується на корекції поведінкових стратегій та підтримці у складних ситуаціях. Третинний рівень стосується підлітків із вираженими проблемами, де необхідна індивідуалізована допомога, спрямована на подолання стійких порушень і відновлення соціального функціонування. Зауважимо, що такий традиційний поділ профілактики на первинну, вторинну та третинну бере початок у працях H. Leavell та E. Clark і набув подальшого розвитку у дослідженнях G. Caplan. У вітчизняній науці ці положення

знайшли відображення у працях А. Капської, О. Безпалько, Р. Вайноли. В їх роботах розкрито зміст і напрями профілактичної діяльності в соціально-педагогічній сфері. За свідченнями цих науковців, ефективність профілактики значною мірою залежить від узгодженості цих рівнів та їх послідовної реалізації (Капська, Безпалько, Вайнола, 2002).

Організація профілактичної діяльності ґрунтується на низці принципів, які визначають її зміст і характер. Системність передбачає цілісність роботи та взаємозв'язок усіх її компонентів. Превентивна спрямованість орієнтує на попередження негативних проявів, а адресність вимагає врахування індивідуальних особливостей підлітків і специфіки ситуації їх розвитку. Наступність визначає узгодженість дій різних учасників освітнього процесу на різних етапах роботи. Вважаємо, що дотримання цих положень підвищує результативність профілактичної діяльності.

Реалізація профілактичної роботи в закладах освіти передбачає участь різних фахівців, діяльність яких має узгоджений характер. Соціальний педагог здійснює виявлення факторів ризику, організовує взаємодію з родиною та координує профілактичні заходи. Практичний психолог забезпечує діагностику індивідуальних особливостей, надає допомогу у розвитку саморегуляції підлітка та подоланні емоційних труднощів. Класний керівник безпосередньо працює з учнівським колективом, створює умови для формування позитивного мікроклімату. Відповідно, узгодженість дій цих фахівців визначає цілісність впливу на підлітка. Аналіз дозволяє стверджувати, що профілактична діяльність має інтегруватися у повсякденне життя закладу освіти, бути складовою освітнього процесу та виховної роботи. Її результативність зростає за умови систематичності, послідовності та включення підлітків у різні види діяльності. Це сприятиме формуванню конструктивних моделей поведінки.

Спробуємо конкретизувати способи організації соціально-педагогічної профілактики. У цьому контексті доцільно розглянути сутність і структуру соціально-педагогічних технологій, які забезпечують впорядкованість і результативність відповідної діяльності в закладах загальної середньої освіти.

У наукових джерелах поняття «соціально-педагогічна технологія» трактується як цілісна система дій, спрямованих на досягнення визначеного результату у процесі взаємодії з підлітками. Як зазначає Р. Вайнола, її відмінною рисою є чітка послідовність кроків, орієнтація на прогнозований результат і можливість відтворення в подібних умовах. На думку автора, така організація діяльності дозволяє уникнути випадковості у виборі форм і методів роботи та забезпечує логічний зв'язок між етапами профілактичного впливу (Вайнола, 2008).

Структура соціально-педагогічної технології охоплює взаємопов'язані компоненти, кожен із яких виконує окрему функцію. Діагностичний компонент передбачає виявлення індивідуальних особливостей підлітків, визначення факторів ризику та аналіз умов їхнього розвитку. На цьому етапі здійснюється збір інформації, яка слугує основою для подальшого планування. Проєктувальний компонент пов'язаний із визначенням цілей, завдань і змісту профілактичної роботи. Окрім того, на цьому етапі відбувається добір адекватних форм і засобів впливу. Діяльнісний компонент реалізується через організацію різних видів активності підлітків, спрямованих на формування конструктивних моделей поведінки та розвиток соціальних навичок. Рефлексивно-оцінювальний компонент дає аналіз отриманих результатів, оцінювання ефективності проведеної роботи та внесення необхідних змін у подальшу діяльність. Взаємозв'язок цих складових визначає цілісність технології.

Реалізація соціально-педагогічної технології відбувається поетапно. На початковому етапі здійснюється діагностика та визначення проблемного поля. Далі відбувається планування роботи з урахуванням отриманих даних і конкретних умов освітнього середовища. Наступний етап передбачає безпосередню організацію профілактичної діяльності, що включає різні форми взаємодії з підлітками. Завершальним є етап оцінювання результатів, під час якого аналізується динаміка змін і визначаються подальші напрями роботи. Ми

поділяємо загальноприйняту в науці думку, що послідовність цих етапів сприяють логічності і цілісності профілактичного процесу.

Використання технологічного підходу дозволяє відмежувати його від традиційних форм роботи, які часто мають епізодичний характер і не завжди пов'язані між собою. На відміну від них, соціально-педагогічні технології передбачають чітке планування, узгодженість дій та орієнтацію на конкретний результат. Вони забезпечують можливість відстеження змін і корекції діяльності відповідно до отриманих даних. Відтак, технологічність сприяє підвищенню керованості профілактичної роботи та дозволяє досягати більш стійких результатів у формуванні поведінкових моделей підлітків.

У межах освітнього середовища такі технології набувають практичного змісту через систему взаємопов'язаних форм і способів організації роботи. Одним із провідних напрямів є технології формування соціальних навичок, що забезпечують розвиток здатності до ефективної взаємодії. Йдеться про оволодіння прийомами конструктивного спілкування, умінням домовлятися, враховувати позицію іншого, регулювати власну поведінку у конфліктних ситуаціях. Як зазначають науковці, систематичне включення підлітків у ситуації співпраці сприяє поступовому засвоєнню прийнятних моделей поведінки (Свінцова, 2019). Вважаємо, що саме ці вміння створюють основу для зниження ризикованих проявів у шкільному середовищі.

Важливе місце посідають технології розвитку саморегуляції та відповідального ставлення до власних дій. Їх зміст пов'язаний із формуванням уміння усвідомлювати наслідки поведінки, планувати власні дії, контролювати власні емоційні реакції. За свідченнями О. Аркатової та ін., робота у цьому напрямі передбачає поступове ускладнення завдань і включення підлітків у діяльність, що потребує самостійного прийняття рішень (Аркатова, Єльчанінова, Постельник, 2019). Доцільно вважати, що розвиток здатності до самоконтролю знижуватиме ймовірність деструктивних форм поведінки.

Окрему групу становлять технології групової роботи, які реалізуються через тренінгові заняття, обговорення, роботу в парах і малих групах. Такі форми дозволяють створити умови для активної участі кожного учасника, обміну досвідом і відпрацювання соціальних ролей. Як підкреслюють дослідники, саме групова взаємодія сприяє формуванню навичок співробітництва та відповідальності за спільний результат. Короткі обговорення, рольові вправи, аналіз ситуацій забезпечують включеність і підтримують інтерес до діяльності (Окушко та ін., 2015).

Технології соціально-педагогічного супроводу спрямовані на індивідуалізацію роботи з підлітками, які перебувають у складних життєвих обставинах. Вони передбачають систематичне спостереження, консультування, взаємодію з батьками та педагогами. На думку І. Мамчур, супровід дозволяє своєчасно виявляти зміни у поведінці та коригувати напрям роботи з урахуванням конкретної ситуації. У цьому випадку особлива увага приділяється узгодженості дій усіх учасників освітнього процесу (Мамчур, 2023).

Суттєвого значення набуває також використання інтерактивних і цифрових інструментів у профілактичній діяльності. Йдеться про онлайн-платформи, освітні сервіси, інтерактивні вправи, що сприяють залученню підлітків до активної участі. Такі засоби дозволяють моделювати життєві ситуації, організовувати обговорення та забезпечувати зворотний зв'язок, а поєднання традиційних і цифрових форматів підвищує ефективність роботи та робить її більш доступною для сучасних підлітків. Зазначимо, що за результатами сучасних досліджень (Jarman et al., 2024), поведінка підлітків у цифровому середовищі значною мірою визначається їхніми мотиваціями, рівнем медіаграмотності та особливостями сприйняття соціальних норм, що необхідно враховувати у процесі формування саморегуляції. Також дослідники відзначають потужний потенціал цифрових технологій для соціалізації підлітків (Galin & Petrov, 2025). Окрім того, інтеграція різних технологій, в тому числі, і цифрових, у межах єдиної системи сприяє досягненню

більш стійких результатів. Поєднання індивідуальних і групових форм, використання різних засобів взаємодії забезпечує комплексний вплив на поведінку підлітків і створює умови для їх успішної соціалізації (Senekal et al., 2023).

Розгляд технологій профілактики зумовлює логічний перехід до визначення умов, за яких їх застосування у закладах загальної середньої освіти є результативним. Ефективність такої діяльності залежить не стільки від окремих форм роботи, скільки від цілісної організації освітнього середовища. Однією з ключових передумов є створення безпечного освітнього середовища. В першу чергу, йдеться про формування атмосфери психологічного комфорту, довіри та прийняття, в якій підліток не відчуватиме загрози чи тиску. Саме характер міжособистісних відносин у закладі освіти визначає готовність підлітків до відкритої взаємодії та участі у спільній діяльності. У такому середовищі зменшується напруження, що, своєю чергою, впливає на зниження ризикованих проявів.

Не менш важливою є узгоджена взаємодія всіх учасників освітнього процесу. Спільні дії всіх учасників освітнього процесу забезпечують єдність підходів до виховання та підтримки підлітків. Відсутність координації призводить до фрагментарності впливів і знижує їх ефективність (Богів & Когуч, 2024). На нашу думку, саме узгодженість дій створює підґрунтя для системної профілактичної роботи.

Окремої уваги потребує врахування індивідуальних особливостей підлітків. Рівень розвитку, досвід соціальної взаємодії, емоційний стан і життєві обставини визначають характер їхньої поведінки та потребу в підтримці. Вважаємо, що орієнтація на особистісні характеристики дозволяє добирати адекватні форми роботи та сприяє більш точному спрямуванню профілактичних заходів.

Окрім того, важливою умовою є підготовленість фахівців до використання технологічного підходу. Перш за все, володіння методами діагностики, уміння планувати діяльність, організовувати взаємодію та здійснювати оцінювання результатів, адже недостатній рівень підготовки знижує якість реалізації навіть добре розроблених технологій. Саме професійна готовність визначає результативність профілактичної діяльності в цілому.

Значущою умовою також виступає інтеграція профілактичної діяльності в освітній процес. Її доцільно розглядати як складову повсякденної роботи закладу, що реалізується під час навчальних занять, позаурочної діяльності та спільних заходів всіх учасників освітнього процесу. Такий підхід дозволяє забезпечити постійність впливу та створює умови для закріплення конструктивних моделей поведінки. На нашу думку, системне включення профілактичної роботи у структуру освітнього процесу сприятиме досягненню стійких результатів.

Отже, узагальнимо ключові положення щодо використання соціально-педагогічних технологій у профілактиці соціальних ризиків підлітків у закладах загальної середньої освіти. Маємо підстави трактувати такі технології як впорядковану систему дій, що здійснюють цілеспрямований вплив на поведінкові прояви підлітків і умови їхньої соціальної взаємодії. Отримані теоретичні положення свідчать про доцільність поєднання різних напрямів роботи, а саме – розвитку соціальних умінь, формування здатності до саморегуляції, організації групової взаємодії та індивідуального супроводу. Як зазначають науковці, результативність профілактичної діяльності зростає за умови комплексного використання взаємодоповнювальних форм і засобів (Коломієць & Демиденко, 2023). Вважаємо, що узгодженість таких компонентів дозволяє забезпечити цілісність впливу.

Систематизація підходів до організації профілактичної роботи дало змогу визначити її основні орієнтири – послідовність дій, опора на результати діагностики, урахування особистісних характеристик підлітків і залучення різних учасників освітнього процесу. Вбачаємо, що саме така організація діяльності сприяє підвищенню її ефективності та дозволяє досягати більш стабільних змін у поведінці підлітків.

Висновки. Таким чином, соціальні ризики підліткового віку мають багатофакторний

характер і проявляються у поведінковій, комунікативній, емоційно-вольовій та інформаційній площинах. Їх формування зумовлюється впливом найближчого соціального оточення, особливостями освітнього середовища та активним включенням підлітків у цифровий простір. Вважаємо, що саме поєднання цих чинників визначає специфіку сучасних ризикованих проявів.

Профілактична діяльність у закладах освіти потребує системної організації, що передбачає поетапність, цілеспрямованість і узгодженість дій усіх учасників освітнього процесу. Поділ профілактики на первинну, вторинну та третинну дозволяє диференціювати зміст роботи залежно від рівня прояву проблем і своєчасно реагувати на зміни у поведінці підлітків. Соціально-педагогічні технології забезпечують упорядкованість профілактичної діяльності завдяки чітко визначеній структурі та логіці реалізації. Їх застосування ґрунтується на взаємозв'язку діагностичного, проєктувального, діяльнісного та рефлексивно-оцінного компонентів, і це дозволяє здійснювати цілеспрямований вплив і коригувати процес роботи відповідно до отриманих результатів. Ефективність профілактичної роботи підвищується за умови поєднання різних технологій, спрямованих на розвиток соціальних умінь, формування здатності до саморегуляції, організацію групової взаємодії та індивідуальний супровід підлітків. Такий комплексний підхід дозволяє забезпечити більш стійкі зміни у поведінці та сприяє успішній соціалізації.

Важливими умовами результативного застосування соціально-педагогічних технологій є створення безпечного освітнього середовища, узгоджена взаємодія педагогів, психологів, адміністрації та батьків, урахування індивідуальних особливостей підлітків і належний рівень професійної підготовленості фахівців. Інтеграція профілактичної діяльності в освітній процес забезпечує її системність і безперервність. Застосування соціально-педагогічних технологій сприяє впорядкуванню профілактичної роботи та підвищує її ефективність відповідно до сучасних соціокультурних умов.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробленням і апробацією конкретних соціально-педагогічних технологій профілактики соціальних ризиків підлітків з урахуванням умов цифрового освітнього середовища. Доцільним є емпіричне вивчення їх ефективності в закладах загальної середньої освіти, а також уточнення критеріїв і показників оцінювання результатів профілактичної діяльності.

Література

1. Бех І. Д. Особистість на шляху до духовних цінностей : монографія. Київ–Чернівці : «Букрек», 2018. 320 с.

2. Вольнова Л. М. Зміст і напрями соціально-педагогічної профілактики девіантних проявів у поведінці важковиховуваних підлітків. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика.* 2012. № 3-4. С. 60–70. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/srutip_2012_3-4_7

3. Капська А. Й., Безпалько О. В., Вайнола Р. Х. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи: модульний курс дистанційного навчання / заг. ред. А. Й. Капської. Київ : ДЦССМ, 2002. 164 с.

4. Рибалка В. В. Соціально-педагогічне і психологічне забезпечення розвитку дієвого громадянського суспільства і особистості громадянина : посібник. Київ :ТАЛКОМ, 2018. 226 с. URL: https://surl.lu/jvsytn

5. Коломієць О. Г., Демиденко Т. М. Соціальна профілактика залежності підлітків від мережевих ігор. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2023. Вип. 1 (52). С. 72–77. DOI: https://doi.org/10.24144/2524-0609.2023.52.72-77

6. Лях Т., Спірін А., Жуков В. Соціальна профілактика ризикованої поведінки підлітків. *Ввічливість. Humanitas*. 2023. № 1. С. 64–72. DOI: https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.9

7. Формування соціальної ініціативності підлітків у дитячому об'єднанні : монографія / Т. К. Окушко, Ж. В. Петрочко, Н. В. Чиченко та ін.; за наук. ред. Т. К. Окушко. Харків : Друкарня Мадрид, 2015. 318 с.

8. Аркатова О. С., Єльчанінова Т. М., Постельник М. В. Становлення самосвідомості й соціальної адаптації як чинників, які зумовлюють життєві стратегії підлітків. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2019. № 1. С. 83–88. DOI: https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2019-1-13

9. Богів Є., Когуч М. Соціалізація підлітків та вплив на цей процес реалій сьогодення. *Наука і техніка сьогодні*. 2024. № 12(40). С. 438–449. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-12(40)-438-449

10. Свінцова П. О. Соціально-педагогічна робота з підлітками, схильними до правопорушень, у закладах середньої освіти. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи : зб. наук. праць*. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. Вип. 71. С. 229–234. URL: http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/28505

11. Вайнола Р. Х. Технологізація соціально-педагогічної роботи: теорія та практика : навч. посіб. / за ред. С. О. Сисоєвої. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. 134 с.

12. Мамчур І. В. Соціально-психологічний супровід дітей із сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах. *Наукові записки. Серія: Психологія*. 2023. № 1. С. 39–44. DOI: https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2023-1-5

13. Jarman H. K., McLean S. A., Marques M. D., Slater A., Paxton S. J., Fuller-Tyszkiewicz M. Understanding what drives adolescent social media behaviours: informing approaches for interventions. *Body Image.* 2024. Vol. 51. Art. no. 101793. DOI: https://doi.org/10.1016/j.bodyim.2024.101793

14. Galin K. O., Petrov V. E. Digital technologies as a safe environment for adolescent socialization. *Extreme Psychology and Personal Safety.* 2025. Vol. 2, No. 4. P. 102–118. DOI: https://doi.org/10.17759/epps.2025020407

15. Senekal J. S., Groenewald G. R., Wolfaardt L., Jansen C., Williams K. Social media and adolescent psychosocial development: a systematic review. *South African Journal of Psychology*. 2023. Vol. 53, No. 2. P. 157–171. DOI: https://doi.org/10.1177/00812463221119302

References

1. Bekh, I. D. (2018). Osobystist na shliakhu do dukhovnykh tsinnostei [Personality on the way to spiritual values]. Kyiv–Chernivtsi: Bukrek [in Ukrainian].

2. Volnova, L. M. (2012). Zmist i napriamy sotsialno-pedahohichnoi profilaktyky deviantnykh proiaviv u povedintsi vazhkovykhovuvanykh pidlitkiv [Content and directions of socio-pedagogical prevention of deviant behavior in difficult adolescents]. *Sotsialna robota v Ukraini: teoriia i praktyka – Social Work in Ukraine: Theory and Practice, (3–4),* 60–70. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/srutip_2012_3-4_7 [in Ukrainian].

3. Kapska, A. Y., Bezpalko, O. V., & Vainola, R. Kh. (2002). Aktualni problemy sotsialno-pedahohichnoi roboty [Actual problems of socio-pedagogical work]. Kyiv: DTsSSM [in Ukrainian].

4. Rybalka, V. V. (2018). Sotsialno-pedahohichne i psykholohichne zabezpechennia rozvytku diievoho hromadianskoho suspilstva i osobystosti hromadianyna [Socio-pedagogical and psychological support of civil society and personality development]. Kyiv: TALKOM. Retrieved from https://surl.lu/jvsytn [in Ukrainian].

5. Kolomiiets, O. H., & Demydenko, T. M. (2023). Sotsialna profilaktyka zalezhnosti pidlitkiv vid merezhevykh ihor [Social prevention of adolescents' dependence on online games]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriia: Pedahohika. Sotsialna robota – Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: Pedagogy. Social Work, 1*(52), 72–77. DOI: https://doi.org/10.24144/2524-0609.2023.52.72-77 [in Ukrainian].

6. Liakh, T., Spirin, A., & Zhukov, V. (2023). Sotsialna profilaktyka ryzykovanoi povedinky pidlitkiv [Social prevention of adolescents' risk behavior]. *Vvichlyvist. Humanitas, (1),* 64–72. DOI: https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.9 [in Ukrainian].

7. Okushko, T. K., Petrochko, Zh. V., Chychenko, N. V., et al. (2015). Formuvannia sotsialnoi initsiatyvnosti pidlitkiv u dytiachomu obiednanni [Formation of adolescents' social initiative in children's associations]. Kharkiv: Drukarnia Madryd [in Ukrainian].

8. Arkatova, O. S., Yelchaninova, T. M., & Postelnyk, M. V. (2019). Stanovlennia samosvidomosti y sotsialnoi adaptatsii yak chynnykiv, yaki zumovliuiut zhyttievi stratehii pidlitkiv [Development of self-awareness and social adaptation as factors determining adolescents' life strategies]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu – Scientific Bulletin of Kherson State University, (1),* 83–88. DOI: https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2019-1-13 [in Ukrainian].

9. Bohiv, Ye., & Kohuch, M. (2024). Sotsializatsiia pidlitkiv ta vplyv na tsei protses realii sohodennia [Adolescent socialization and the impact of modern realities]. *Nauka i tekhnika sohodni – Science and Technology Today, 12*(40), 438–449. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-12(40)-438-449 [in Ukrainian].

10. Svintsova, P. O. (2019). Sotsialno-pedahohichna robota z pidlitkamy, skhylnymy do pravoporushen, u zakladakh serednoi osvity [Socio-pedagogical work with adolescents prone to offenses in secondary education institutions]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriia 5: Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy – Scientific journal of the National Pedagogical University*

named after M. P. Drahomanova. Series 5: Pedagogical sciences: realities and prospects, (71), 229–234. DOI: https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2019.71.53 [in Ukrainian].

11. Vainola, R. Kh. (2008). Tekhnolohizatsiia sotsialno-pedahohichnoi roboty: teoriia ta praktyka [Technologization of socio-pedagogical work: theory and practice]. Kyiv: NPU imeni M. P. Drahomanova [in Ukrainian].

12. Mamchur, I. V. (2023). Sotsialno-psykholohichnyi suprovid ditei iz simei, yaki opynylysia u skladnykh zhyttievykh obstavynakh [Socio-psychological support of children from families in difficult life circumstances]. *Naukovi zapysky. Seriia: Psykholohiia – Naukovi zapysky. Seriia: Psykholohiia, (1),* 39–44. DOI: https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2023-1-5 [in Ukrainian].

13. Jarman, H. K., McLean, S. A., Marques, M. D., Slater, A., Paxton, S. J., & Fuller-Tyszkiewicz, M. (2024). Understanding what drives adolescent social media behaviours: informing approaches for interventions. *Body Image, (51),* 101793. DOI: https://doi.org/10.1016/j.bodyim.2024.101793

14. Galin, K. O., & Petrov, V. E. (2025). Digital technologies as a safe environment for adolescent socialization. *Extreme Psychology and Personal Safety, 2*(4), 102–118. DOI: https://doi.org/10.17759/epps.2025020407

15. Senekal, J. S., Groenewald, G. R., Wolfaardt, L., Jansen, C., & Williams, K. (2023). Social media and adolescent psychosocial development: a systematic review. *South African Journal of Psychology, 53*(2), 157–171. DOI: https://doi.org/10.1177/00812463221119302

Мацкевіч Ю. Р. Соціально-педагогічні технології профілактики соціальних ризиків підлітків у закладах загальної середньої освіти

У статті обґрунтовано сутність соціально-педагогічних технологій профілактики соціальних ризиків підлітків у закладах загальної середньої освіти. Визначено актуальність проблеми в умовах соціальних трансформацій, воєнного стану та діджиталізації, що посилюють прояви ризикованої поведінки, ускладнюють процес соціалізації та адаптації підлітків. Розкрито зміст поняття «соціальні ризики» та окреслено їх основні прояви у поведінковій, комунікативній, емоційно-вольовій та інформаційній сферах. Проаналізовано вплив сімейного, освітнього, цифрового середовищ та однолітків на формування ризикованих моделей поведінки. Уточнено підходи до організації профілактичної діяльності, зокрема розглянуто її рівні (первинний, вторинний, третинний), принципи та міждисциплінарний характер взаємодії фахівців. Окрему увагу приділено змісту та структурі соціально-педагогічних технологій, які розглядаються як цілісна система послідовних дій, спрямованих на досягнення прогнозованого результату. Визначено їх основні компоненти: діагностичний, проєктувальний, діяльнісний і рефлексивно-оцінювальний. Охарактеризовано етапи реалізації технологій та обґрунтовано їх відмінність від традиційних форм роботи завдяки чіткій логіці, керованості та можливості корекції. Систематизовано основні групи технологій профілактики, зокрема технології формування соціальних навичок, розвитку саморегуляції, організації групової роботи та соціально-педагогічного супроводу. Показано значення інтерактивних і цифрових інструментів у профілактичній діяльності. Визначено умови ефективного застосування соціально-педагогічних технологій, серед яких – створення безпечного освітнього середовища, узгоджена взаємодія учасників освітнього процесу, урахування індивідуальних особливостей підлітків, професійна підготовленість фахівців та інтеграція профілактичної роботи в освітній процес. Доведено, що технологічний підхід забезпечує послідовність, цілісність і результативність профілактичної діяльності.

Ключові слова: соціальні ризики, підлітки, профілактика, соціально-педагогічні технології, соціалізація, саморегуляція, заклади освіти.

Matskevich Yu. R. Socio-pedagogical technologies for preventing social risks among adolescents in secondary education

The article substantiates the essence of socio-pedagogical technologies for preventing social risks among adolescents in general secondary education institutions. The relevance of the issue is determined by social transformations, wartime conditions, and digitalization, which intensify manifestations of risky behavior and complicate adolescents' socialization and adaptation. The concept of "social risks" is clarified, and their main manifestations in behavioral, communicative, emotional-volitional, and informational domains are outlined.

The influence of family, educational, and digital environments, as well as peer interaction, on the formation of risky behavioral patterns is analyzed. Approaches to organizing preventive activities are specified, including their levels (primary, secondary, tertiary), principles, and the interdisciplinary nature of professional interaction. Particular attention is paid to the content and structure of socio-pedagogical technologies, which are considered as a holistic system of sequential actions aimed at achieving a predictable result. Their main components are identified: diagnostic,

design, activity-based, and reflective-evaluative. The stages of technology implementation are characterized, and their difference from traditional forms of work is substantiated through their structured logic, manageability, and possibility of adjustment. The main groups of preventive technologies are systematized, including technologies for developing social skills, self-regulation, group work, and socio-pedagogical support. The role of interactive and digital tools in preventive activities is highlighted. The conditions for the effective application of socio-pedagogical technologies are determined, including the creation of a safe educational environment, coordinated interaction of educational process participants, consideration of individual characteristics of adolescents, professional readiness of specialists, and integration of preventive activities into the educational process. It is proved that the technological approach ensures consistency, integrity, and effectiveness of preventive work.

Key words: social risks, adolescents, prevention, socio-pedagogical technologies, socialization, self-regulation, educational institutions.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 10.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 12.10.2026